

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

E-ISSN: 2651-3013

Cilt: 5 Sayı: 1 Nisan 2022

ss. 180-205

Makalenin Geliş

Tarihi

28/03/2022

Makalenin

Kabul Tarihi

18/04/2022

Yayın Tarihi

30/04/2022

AHMET PAŞA'NIN ŞİİRLERİNDE "MENEKŞE" GÖSTERGESİ

Murat KEKLİK¹

Abdulaziz TURUN²

ÖZET

Klasik Türk şairleri, büyük söz ustaları olmalarının yanı sıra birer usta gözlemcidirler. Gökyüzü, tabiat, toplum hayatı en büyük gözlem sahalarıdır. Yepyeni hayaller ve anlamlar yakalayabilmek için çevrelerinde gördükleri en ufak ayrıntıyı kaçırmamaya çalışmışlardır. Tabiatı gözlemlerken çiçekleri hayal süzgecinden geçirerek onlara farklı bir gözle bakmış, sembolik bir araç olarak şiirlerinde kullanmışlardır. Bunu yaparken de türlü türlü hayallerini çiçeklerin sembolizminden yararlanarak aktarmışlardır. Çiçeklerin sembol değerine, yeni boyutlar kazandırmış, zengin anlam evreni oluşturmuşlardır. Bunun neticesi olarak çiçeklerle ilgili göstergelerde gösteren aynı kalmakla birlikte gösterilen, çok farklı kavram ve mefhumları karşılamıştır. Bu anlamda menekşe, klasik Türk şiirinde farklı varlıkları gösteren, anlam evreni geniş, sembol değeri yüksek çiçeklerden biri olmuştur. Menekşenin renk, şekil ve kokusunun değişik varlık ve durumlarla ilgisi kurulmuştur. Klasik Türk şiirinin ilk

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı ABD., muratkeklik@yyu.edu.tr ORCID ID: 0000-0002-8579-772X

² Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı ABD., turunaziz@gmail.com ORCID ID: 0000-0002-0799-5165

Araştırmanın birinci ve sorumlu yazarı araştırmanın planlanması, verilerin toplanması ve analiz süreçlerine katkı sağlamış; araştırmanın ikinci yazarı alan yazın taraması ve istatistiksel analizler ve bulgular bölümlerine katkı sağlamıştır.

dönemlerinde, özellikle 15. yüzyılda menekşenin şiirde çok kullanıldığı görülmektedir. Bu yüzyılda şiirinde menekşeye en çok yer veren şairlerden biri Ahmet Paşa'dır. Bu çalışmada Ahmet Paşa *Divan*'ında menekşe göstergesinin geçtiği beyitler tespit edilerek göstergenin hangi bağlamlarda kullanıldığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Ahmet Paşa'nın çağdaşı şairlerde menekşenin kullanım sıklığına değinilerek şairin *Divan*'ında menekşe göstergesinin klasik Türk şiirindeki genel kullanımıyla örtüşen ve farklılaşan yönleri saptanmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: klasik Türk şiiri, Ahmet Paşa, çiçek, menekşe, gösterge

THE "VIOLET" SIGN IN AHMET PASHA'S POEMS

ABSTRACT

Classical Turkish poets are master observers as well as being great wordsmiths. The sky, nature and social life are the biggest observation areas. They tried not to miss the smallest detail they saw around them in order to catch brand new dreams and meanings. While observing nature, they filtered flowers through imagination and looked at them from a different perspective and used them in their poems as a symbolic tool. While doing this, they conveyed their various dreams by making use of the symbolism of flowers. They added new dimensions to the symbolic value of flowers and created a rich universe of meanings. As a result of this, although the signifier in the signs related to flowers remained the same, the signified met very different concepts and concepts. In this sense, violet has become one of the flowers with a wide meaning universe and high symbol value, showing different beings in classical Turkish poetry. The color, shape and scent of the violet has been associated with different entities and situations. In the early periods of classical Turkish poetry, especially in the 15th century, it is seen that violet was used a lot in poetry. One of the poets who gave the most place to violet in his poems in this century is Ahmet Pasha. In this study, couplets in Ahmet Pasha's *Divan*, in which the violet indicator is used, were determined. It has been tried to reveal in which contexts the violet indicator is used. In addition, the frequency of use of violet in poets who were contemporary of Ahmet Pasha was mentioned. It has been tried to determine the overlapping and differentiating aspects of the violet indicator in the poet's *Divan* with the general use of classical Turkish poetry.

Keywords: Classical Turkish poetry, Ahmet Pasha, flower, violet, sign

GİRİŞ

Klasik Türk şiirinde şair, hayal kurup herhangi bir varlığı başka bir varlığa benzetirken veya iki varlık arasında bir ilişki kurduğunda somut bir gerçekliğe yaslanır. Doğadaki bir nesneyi, günlük yaşamdaki bir sahneyi veya kitaplardaki bir bilgiyi kullanırken onu çeşitli ilgilerle sanat yapmanın bir

aracı kılmış aynı zamanda aralarında izah edilebilir bir ilgi kurmuştur. Bu itibarla herhangi bir benzetmenin bir realiteye dayandırılması klasik şiirin önemli bir özelliğidir. Yavuz Bayram bu bağlamda vardığı sonucu “Divan şairlerinin çiçekler, diğer bitkiler, şebnem, yağmur, bahar gibi doğal öğelerle ilgili değerlendirmeleri, daima bu öğelerin gerçek işlevleriyle uyumlu olmuştur. Hatta en simgesel yaklaşımlarda bile öğelerin bitkisel özelliklerinin göz ardı edilmediği görülmüştür” (2001: 1057) şeklinde ifade etmiştir. Araştırmacı, bitkilerin şiirde kullanımını on iki bin beyit üzerinde gösterdikten sonra vardığı kanaati: “Divan şairleri, çiçekleri ve diğer bitkileri en küçük ayrıntısına kadar tanıyorlardı.” (2001: 1057) şeklinde belirtmiştir.

Çiçeklerin, edebi eserlerde en çok geçen bitkiler olduğu bilinen bir gerçektir. Bu, sanatçının ilhamını doğadan almasından kaynaklandığı gibi cennet tasvirlerinin hep çiçeklerle bezeli olarak yapılmasından da ileri gelmektedir (Çelebioğlu 2016: 161). Kimi araştırmacılar da bunun idealizmden kaynaklandığını, ideal mekân olan cennet tasvirlerinde çiçek kullanımının -cennetin farklı dillerdeki anlamının “bahçe” ile olan ilişkisini de hatırlatarak-klasik Türk şiirinde ideal bahçe/mekân tasvirlerinde çiçeklerin kullanılmasına etkisinin olduğunu (Yıldız, 2017: 434-435) belirtmişlerdir. Arka planda bu etkiler düşünülse de çiçekler klasik edebiyatta daha çok çeşitli varlık, organ veya durumların yerine sembol olarak kullanılmıştır. Her bir çiçek hatta aynı çiçek; farklı durumların, nesnelere çağrıştıracısı olarak kullanılmış ve zengin bir gösterge evreni oluşturmuştur.

Ahmet Paşa'nın (ö. 1496-97) şiirlerinde menekşe göstergesinin bağlam ve anlam çerçevesini daha iyi çizebilmek için menekşenin nasıl bir bitki olduğunu hakkında şunlar söylenebilir: Menekşe, çok yıllık otsu bir çiçektir. Tek yıllık olan türleri de vardır. Rengi mordur ama hercai denilen beyaz, sarı, mavi renklerde olanları da vardır. Güzel kokulu, kısa saplı, eğri boyunludur. Yuvarlak ve yürek biçiminde yaprakları vardır. Dağlık bölgeleri ve gölgeyi sever, ağaç diplerinde yetişir, zor koşullara dayanıklı bir bitkidir. İlkbaharda diğer çiçeklerden daha erken çıkar. Gıda sektöründe ve tıpta kullanılmıştır. Şerbeti, içkisi; Çin'de çayı yapılır. Tıpta antioksidan olarak kullanılır ve günümüz eczacılığında da kullanılan önemli bir bitkidir (Bayram, 2001: 684, Çelebioğlu 2016: 163; Tanker, 2002: 163; Kaya, 2015: 283-286; Kemikli, 2007: 33)³. Menekşe; klasik Türk şiirinde gül, sümbül, yasemin, nergis ile birlikte en çok kullanılan çiçeklerden biridir.

³ Daha geniş bilgi ve menekşe fotoğrafları için bakınız: Yavuz Bayram (2001). *Çiçekler ve Diğer Bitkilerin Divan Şiirine Yansımaları İle Anlam Çerçevesi*, Doktora Tezi, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, ss. 684-686; Ayşe Çelebioğlu (2016). “Klasik Türk Şiirinde Menekşe”, Atatürk

Birçok kültürde en başta gül, sonra lale, nergis ve menekşe gibi sembol değeri yüksek çiçeklerle (Çelebioğlu, 2016: 163) karşılaşılmaktadır. Türk kültürünün önemli bir parçası olan klasik Türk şiirinde *gül, lale, sümbül, nergis ve yaseminden* sonra *menekşenin* en çok kullanılan benzetme unsuru olması (Bayram, 2001: 707) onun sembol değeri yüksek çiçeklerden olduğunu göstermektedir. Klasik Türk şiirinde menekşe elliden fazla varlık ve mefhumun simgesi veya ilişkili ögesidir (Çelebioğlu, 2016: 167). Menekşe çiçeğinin bir metafora dönüşmesinde klasik Türk şiirine kaynaklık eden Arap, Fars şiir ve kültürünün yanında, bu çiçeğin Osmanlı hükümlerinin sürdüğü coğrafyaların tümünde yetişen bir bitki olması ve Osmanlı toprağında ondan önce yaşayan medeniyetlerde menekşenin efsanelerde önemli bir motif olarak yer alması etkili olmuştur. Klasik Türk şiirinin 15. yüzyıldaki güçlü temsilcilerinden olan Ahmet Paşa'nın (ö. 1496-97) *Divan*'ında, menekşenin kullanılmasında bu saiklerin izleri görülmektedir.

Menekşe ve Kybele Efsanesi

15 ve 16. yüzyıl şairlerince menekşe göstergesi sonraki asırlara göre daha fazla kullanılmıştır. Bu durumu Yavuz Bayram; sonraki dönem şairlerinin doğadan kopuşuna ve padişah ve şairlerin İstanbul dışına çıkmayışına bağlar (2001: 1056). Bu görüşte doğruluk payı bulunmakla birlikte Osmanlı'da sonraki dönemlerde de şehirlerin doğayla iç içe olduğu, menekşelerin desteler hâlinde pazarlarda gezdirildiği göz önünde bulundurulduğunda başka faktörlerin de devirlere göre menekşenin şiirlerde yer almasına etkisi olduğu düşünülebilir. Bizans'ta söylenegelen Kybele efsanesinin Osmanlı'nın ilk yüzyıllarında toplumda tazeliğini koruyarak olabileceği bu faktörler arasında olması muhtemeldir. Efsanenin Yunan varyantında Kybele'ye âşık genç delirip dağlara çıkar, bir süre dağlarda yaşar, bir gün erkeklik organını keserek kan kaybından ölür, bunu duyan Kybele intihar eder, her ikisinin kanının döküldüğü yerden menekşeler biter (Yıldız, 2017: 438). Divanlarda Kybele efsanesi doğrudan zikredilmemekle birlikte menekşenin taşlık yerlerde ve dağlarda bulunmasıyla ilgili hayal ve mazmunlara beyitlerde yer verildiği görülür. Cem Sultan (1459-1495) ve Cafer Çelebi'den (1452-1515) alınan aşağıdaki beyitlerde Kybele efsanesindeki gencin delirip dağlara düşmesi gibi menekşenin de divane gibi dağları mekân tuttuğundan söz edilir:

Sümbül saçuna çünkü dükel şifte vü zâr

Divâne gibi yâ ne gezer tağı benefşe Cem Sultan, g. 267/2, s. 191

Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, Sayı: 37, 263-267; Hüseyin Güftâ (2010). “Divan Şiirinde Vakt-i Seher”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 15, s. 109.

Çıkmış heves-i zülfün ile başına sevdâ

Tutsa ‘aceb olmaz reh-i kühsârı benefşe Cafer Çelebi, k. 17/26, s.193
Yine Cem Sultan ve Cafer Çelebi’nin şiirlerinde âşıkların toprakları üzerinde menekşelerin bitmesi ile Kybele efsanesindeki kahramanın kanının döküldüğü yerde menekşe bitmesi arasında benzetme ilişkisi kurulduğu söylenebilir:

Her kimi ki hâk eyleye ol hatt-ı semen-sâ

Bitüre hemişe teni toprağı benefşe Cem Sultan, g. 267/7, s. 191

Yâ Rab benefşe mi biten üstinde ‘âşıkun

Çıkmış mı hâk-i meşhedi üzre ya dūd-ı âh Cafer Çelebi, 172=167/3, s.458

Kültürler arası etkileşim sonucu bir kültürdeki kimi motiflerin dönüşerek başka kültüre geçtiği görülür. Özellikle anlatılar arasında motif aktarımı ve dönüşümü yaygındır. Örneğin Kybele efsanesindeki menekşe-dağ ilgisi zaman içerisinde değişime uğrayarak Osmanlı kültüründe Ferhad ve Mecnun hikâyelerine yansımış olmalıdır. Bu hikâyelerde menekşe için “delilik” vurgusu yapılarak kendisini dağlara vurduğu söylenir. Baki’nin (1526-1600) bir beytinde, kopardığı menekşeyi tacına takan Ferhad külüngüyle birlikte kendini dağdan atar. “Benefşe” redifli kasidesinin bir beytinde de Necâtî (ö. 1509) menekşeyi, Mecnun gibi perişan ve başıboş bir şekilde dağlara düşürür:

Bir gonca benefşe koparup tâcına sokmuş

Tağlarda külüng atduğu dem başına Ferhad Bâkî, g. 35/3, s. 86

Leylî saçının aşkı ile dağlara düşmüş

Mecnûn gibi âşüfte vü âvâre benefşe Necâtî, k. 22/20, s. 106

Klasik Türk şiirinde rengi ve şeklinden ötürü menekşe, karalar bağlamış yas tutan insanın benzetilenidir. Kybele efsanesinde âşıklar ölünce kanlarının döküldüğü yerde menekşelerin bitmesi, menekşenin matemini göstereni olmasında etkili olmuştur. Ahmet Paşa’nın aşağıdaki beytinde menekşe sevgilinin zülfünden düştüğü için karalar bağlamış, kendisine kara toprağı yatak, taşları yastık olarak seçmiştir:

Düşdü zülfünden kara yastık benefşe lâ-cerem

Bisteri hâk-i siyâh bâlîni sahrâ sengidir g. 77/4, s. 156

Osmanlı’nın ilk asırlarında şiirlerde menekşenin sıkça geçmesine karşın sonraki asırlardaki şiirlerde kullanımının azalması muhtemelen toplumun kültür yapısında zamanla meydana gelen değişimlerle ilgilidir. İlk asırlarda halk arasında anlatılagelen Kybele efsanesi canlılığını korumuş Osmanlı

şairleri bu yaygın anlatıdan şiirlerinde yararlanmışlardır. Sonraki dönemlerde efsanenin motiflerinden önemli bir kısmı renk değiştirerek farklı anlatıların içinde yaşamaya devam etmiştir.

1. Ahmet Paşa'nın Şiirlerinde “Menekşe”

Ahmet Paşa *Divan*'ında önemli bir metafor şeklinde karşımıza çıkan menekşe, 15 ve 16. yüzyıl divanlarında sıklıkla kullanılmış sonraki yüzyıllara ait şiirlerde kullanımı azalmıştır. 17 ve 18. yüzyıllarda menekşeye 10'dan fazla beyitte yer veren şaire rastlanmamıştır (Bayram 2001: 686). Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi *Divan*'ında yüzü aşkın beyitte menekşe göstergesine yer verilmiştir. Tespitlerimize göre menekşe göstergesini en fazla kullanan şair Cafer Çelebi'dir. Cafer Çelebi'nin 72 beyitlik “benefşe” redifli kasidesi (Erünsal, 2018: 190) Ahmet Paşa'nın aynı redifli kasidesine naziredir. Menekşe göstergesini en çok kullanan diğer bir şair “benefşe” redifli 47 beyitlik bir kaside yazan 15. yüzyıl şairi Necatî'dir. Ahmet Paşa *Divan*'ında ise 53'ü “benefşe” redifli kasidede olmak üzere toplam 74 beyitte menekşe göstergesi geçmektedir. 15 ve 16. yüzyıl divanlarında menekşe göstergesinin bu denli fazla yer almasında Necatî'nin ve Ahmet Paşa'nın “benefşe” redifli kasidelerine yazılan nazirelerin rolü olsa gerektir.

Ahmet Paşa *Divan*'ında “benefşe” redifli kaside Cem Sultan'a ithafen yazılmıştır. Ahmet Paşa ile Cem Sultan'ın hayatları boyunca bir araya geldiklerine dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Ahmet Paşa, Ankara sancak beyi iken Cem Sultan Konya sancağının başında bulunmuştur. İki sancağın komşu olması aralarında gıyaben bir yakınlığın kurulmuş olabileceğini akla getirmektedir. Cem Sultan Konya sancağının başındayken babası vefat etmiş, sultan olamayınca isyan etmiştir. Bursa'yı ele geçirmiş ama hükümranlığı on sekiz gün sürmüştür. Eskişehir'de II. Bayezid'in kuvvetlerine yenilerek Osmanlı topraklarını terk etmiş, Memlûklere sığınmıştır (Ersoylu, 1981: 15; Şakiroğlu, 1993: 283). II. Bayezid daha sonraki bir dönemde Bursa sancağının başına Ahmet Paşa'yı tayin etmiştir. Kaynaklar Cem Sultan'ın şiirlerinde Ahmet Paşa'dan etkilendiğini, onun bazı şiirlerine nazireler yazdığını belirtmişlerdir (Kut, 1993: 285). Bu etkiyi her iki şairin “benefşe” redifli şiirlerinde açıkça görmek mümkündür. Ahmet Paşa'nın Cem Sultan'a ithafen yazdığı kasidede:

Geldiğin işitmiş eline micmerin alıp

‘Anberle buhûr eyledi yolları benefşe

k. 25/22, s. 82⁴

⁴ Çalışmada geçen Ahmet Paşa'ya ait şiir, beyit ve sayfa numaralarında “Ali Nihad Tarlan, Ahmet Paşa Divanı, Akçağ Yay. Ankara, 1992” eseri esas alınmıştır.

Büstan-ı sarâyına yüz urmak hevesinden
Toprak döşenip yastanır ahcârı benefşe k. 25/ 24, s. 82

beyitleri ile Cem Sultan'ın aşağıdaki beyitleri arasında konu ve ahenk ortaklığı açık bir şekilde görülebilir:

İy ruhları gül gül-şene geldüğün işitmiş
Müşg ile buhûr eyledi yollara benefşe Cem Sultan, g. 266/3, s. 191
Sünbül hatuna reşk iledüp bâg-ı ruhunda
Toprak döşenüp yüz vurur ahcâra benefşe Cem Sultan, g. 266/2, s. 191

Cem Sultan'a sunduğu kasideden Ahmet Paşa'nın, Cem'in şiirlerinden haberdar olduğu ve onları beğendiği, onun şiirlerine yönelik övgülerinden anlaşılmaktadır:

Söz bâgına bir nakş nigâr etti hatın kim
Zeyn edemez ol lutf ile gülzârı benefşe k. 25/ 36, s. 83
Ne hâmedir ol k'oldu zebân ile şeker-riz
Ne tûtüdür ol kim döke minkârı benefşe k. 25/37, s. 83

Menekşe, boyunun kısalığı ve başının yere eğik oluşu nedeniyle miskinliğin, köleliğin, boyun eğmenin ve çaresizliğin sembolü olarak klasik Türk şiirinde yer almıştır. Ahmet Paşa'nın kaside ve gazellerinde menekşe; baharın gelişinin, mütevazılığın, mahzunluğun, çaresizliğin, perişanlığın göstergesidir. Aşağıdaki beyitlerde Cem Sultan'a ithafen feleğin söylediği "Menekşe o Feridun sıfatlı şahın vasıflarını nasıl yazabilir, bu yükün altından kalkabilir mi?" sözü üzerine, menekşe eksikliğini anlar ve özürler beyan eder:

Gerdûn işitip dedi kaçan zabt ede heyhât
Evsâf-ı Feridûn-ı cihân-dârı benefşe
Eksikliğini bildi ve miskînliğe geldi
Gûşuna yapışdı eder a'zârı benefşe k. 25/44-45, s.83

Ahmet Paşa her ne kadar sultanın övgüsü için menekşeyi redif olarak seçmişse de meziyet ve tesir bakımından menekşe sultanın ayağının tozunun cevheriyle bile eşdeğer değildir:

İzin tozunun cevherine benzeye derdim
Hâsiyyet ile verse ol âsârı benefşe k. 25/26, s. 82

Çiçeklerin kendi aralarında tartışması, birbirlerini çekememesi, küçümsemesi şiirlerde sıklıkla işlenir. Cem Sultan'ın methi için yazılan kasideye menekşenin

redif yapılmasına itiraz eden süsen böylesi ağır bir yükün altından menekşenin kalkamayacağını iddia eder:

Bu medh redifinde söz açıp dedi süsen
Götüre mi ol kulzüm-i zehhârı benefşe k. 25/43, s. 83

Ahmet Paşa'nın yaşamıyla, onun kendisini menekşe ile özdeşleştirilmesi arasında ilgi kurulabilir. Görevden alınması, hapsedilmesi, sonra affedilmesine rağmen İstanbul'dan uzaklaştırılması, geri dönememesi gibi durumlar şairde bir ümitsizlik, çaresizliğe neden olmuştur. Duygularını ifade etmede menekşe ona bir tercüman olmuştur. Gönül derdini kâğıda dökmek istediğinde menekşe bütün zavallılığıyla ona mülayimliğini göstermiştir:

Kasd eyledi hâmem k'ide dil derdini tahrîr
Göründü mülâyim ana nâ-çârî benefşe k. 25/46, s.83

Ahmet Paşa, kasidesinin fahriye bölümünde menekşenin içindeki esrara tercüman olan bir gösterge olduğunu ifade eder. Onun kalemi bir büyücüdür ve şiir çimenliğinde sihir gösterisinde bulunur. Sihir yaparken kullandığı araç ise “menekşe”dir:

Sihr eyledi şi'rim çemeninde kalemim kim
Söyler bu zamîrimdeki esrârı benefşe k. 25/42, s. 83

Diğer bir beytinde içindeki gamı hâlen dışa vuramadığını belirtirken menekşeyi kendisine bir dert ortağı, yâren olarak seçmek ister. Zira menekşe gamlı Ahmet'in derdini işitse başını Ahmet'in dizlerine koyup ağlayacaktır:

Bu Ahmed-i gam-gînin eger kılssa gamın gûş
Zânûda koyup başın ede zârî benefşe k. 25/47, s.83

Menekşe göstergesi kasidede kimi zaman şairi kimi zaman da memduhun benzetilenidir. Menekşe aracılığıyla memduhtan ihsan ve himaye beklentisinin dile getirildiği bir beyitte menekşe sultanın kapısında meyvesini bulabilse, göğün çiçeklerinden (yıldızlardan) yüz kat daha yücecektir:

Yüz mertebe a'lâ olur ezhâr-ı felekden
Bir dem kapına bulur ise bârı benefşe k. 25/35, s. 83

Ahmet Paşa “benefşe” redifli kasidesinde menekşeyi yer yer yaşamıyla özdeşlik kurarak, yer yer de duygularının tercümanı olarak kullanmıştır. Bunu yaparken menekşenin klasik şiirdeki miskinliğin, köleliğin, boyun eğmenin ve çaresizliğin sembolü olma özelliğinden yararlanmıştı.

1.1. Ahmet Paşa Divan'ında Menekşe Göstergesinin İlgili Olduğu Kavramlar

Göstergebilim, bütün anlama çabalarını kapsayan geniş bir bilimdir. Göstergebilimin temel ögesi olan gösterge ise “Kendisi dışında bir şey gösteren şey veya öge” veya “Bir kavramla bir işitim ögesini birleştiren şey” olarak tanımlanmıştır (Barthes, 1979: XVI-XXII). İşitim ögesi ile sözcüğün ses yapısı, kavram ile de sözcüğün anlamı kastedilmektedir (Guiraud, 1994: 8). Gösterge iki unsurdan oluşmaktadır: gösteren ve gösterilen. Edebi metinlerde bu kavramlar arasındaki ilişki şu şekilde ifade edilebilir:

Şair, iç dünyanın aktarımını ancak dış dünyada herkes tarafından bilinen nesnelere kullanımıyla gerçekleştirir. Bu nesnelere kullanımı ile yapılan duygu aktarımlarında duygu aktarma nesnesi ve duygu aktarma kaynağı iki önemli unsurdur. Duygu aktarımlarında aktarma nesnesi ile aktarma kaynağı arasında benzerliğe dayalı bir ilişki vardır. Nesne ve aktarma kaynağı arasında benzerlik olmadığı takdirde duygu aktarımlarında gösteren ile gösterilen arasında kesinti yaşanması söz konusudur (Belli & Mum, 2021: 91).

Menekşe bir göstergedir. Menekşe lafzının kendisi “işitim ögesi”, menekşe ile kastedilen anlam ise “kavram” olarak değerlendirilmiştir. Menekşe lafzı ile bir beytin bağlamında menekşe lafzının iletmiş olduğu anlam, göstergeyi oluşturur. Çalışmada menekşe göstergesinin Ahmet Paşa Divan'ında hangi anlamlarda kullanıldığının tespiti ve bir gösterge olarak menekşenin şiirlerdeki anlam evreninin ortaya konması amaçlanmış ve “Menekşe, kendisi dışında neyi göstermiş?” sorusuna cevap aranmıştır.

Klasik Türk şiirinde gösteren-gösterilen arasındaki ilişki çoğunlukla somutlaştırma üzerine kurulmuştur. Somutlaştırma, soyut olanı ifade etmede bir olanak olarak görülmüştür. Anlatımda esas olarak soyut olanın somut olana benzetilmesi yoluna gidilir. Böylece anlatılması zor olan soyut kavram daha rahat ifade edilebilmektedir (Belli & Mum, 2021: 81; Yıldırım, 2002: 213). Klasik Türk şiirinde önce somut-somit benzerliği, sonra somut-soyut ilgisinin kurulması yaygın ifade tarzıdır. Ahmet Paşa Divan'ında menekşe ile diğer kavramlar arasındaki ilişki bu zaviyeden de değerlendirilmiştir.

Yavuz Bayram'ın Klasik Türk şiirine çiçeklerin yansıması üzerine yapmış olduğu çalışmada: “Yapraklarının şekli, kısa boyu ve toprağa yakın oluşu, güzel kokması, renkli görüntüsü, baharda çiçek açması gibi özellikleri menekşenin ‘saç, zülûf, ben, kulak’ gibi uzuvlarla; ‘âşık, sûfî, günahkâr, hizmetçi, güzel’ gibi şahıslarla ve ‘anahtar, bayrak, duman, pervane’ gibi öğelerle ilişkilendirilmesine

sebepe olmuştur” (2001: 686) tespitine yer verilmiştir. Çelebioğlu’nun çalışmasında ise menekşenin ilişkilendirildiği kavramlar şu şekildedir:

Uzuv olarak, hatt, saç, zülf, gisû, kâkül, mûy, kulak, hâl, ruh, yüz, ten, dendân ve gözbebeği.

Şahıs olarak, Hz. Mûsâ, Hz. İsâ, Mecnûn, Ferhâd.

Menekşenin şiirde temsil ettiği tipler ve karakterler ise şöyle sıralanabilir: âşık, âbid, mürid, âbdâl, secde eden kimse, namaz kılan kimse, serefgende, gedâ, kul, hizmetçi, divâne, pervâne, uğru, güzel, sevgili, kâtip (yazıcı), hindû-beçe, dilâver, delikanlı, utanmış kimse, ‘attâr, cirit oyuncusu (Bayram; 2007). Dil-ber, hırsız, âvâre, deli, bimâr, hasta, sarhoş, mest, humâr, vefâlî, sürekli duâ eden, asi, mutrib, mahber, ebkem (suskun), rehber, günahkâr, perestâr k. ul, köle, hasta bakıcı), hırsız, dilenci, şeh-bâz, tabîb, şâ’ir.

Eşyâ ve Doğal Ögeler; top, çevgân, önder (re’is,halife, kâfilesâlâr), inci avcısı, anahtar (miftâh), yazı, sevâd-ı rakam, micmere, ‘alem, gece, pervâne, ejderhâ, tavşan (hargûş), sinek (mekes), yarasa, dūd, Nîl, enhâr-ı cinân, çerâğ, gürz, futâ, kâğıt, kalem, yelken, lenger, ma’nâ (Bayram; 2007). Mi’cer (baş örtüsü), defter.

Renkleri ile de sembolleşen menekşenin şiirde en çok kullanılan rengi mordur bunun yanı sıra farklı renkleri ile de anılmaktadır: asfer(sarı), siyah, gök rengi. (2016: 167)

Yukarıdaki çalışmalarda yer almayan kavramlardan *kılıç* ve *dudak* da Ahmet Paşa *Divan*’ında menekşenin benzetileni olarak kullanılmıştır. Ahmet Paşa *Divan*’ında menekşe göstergesi, 21 farklı kavramla ilişkilendirilmiştir. Bu kavramlar ve geçtiği beyit sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Kavram	Saç	Koku	Boynu	hükük	Yazı	Hat	Kulak	Kalem	Mavi	Mürekkep	Hal (ben)	Şarap	Ter-dâmen	Hizmetçi	Köle	Secde eden	Günahkâr	Asker	Yaslı	Hançer	Bayrak	
Geçtiği Beyit Sayısı	25	10	7	6	6	5	5	4	3	2	2	2	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1

1.1.1. Menekşe ve Sevgilinin Siyah Renkli Güzellik Unsurları (Saç, Hat, Hâl)

Klasik Türk şiirinde sevgilinin güzellik unsurları içerisinde saç ilk sırada yer alır (Tanyıldız, 2009: 944). Saç; renk, şekil ve koku bakımından birçok

nesneyle ilişkili olarak kullanılır. Renginden ötürü menekşe de saçın benzetilenleri arasındadır. Her ne kadar yaygın olarak menekşe mor renkte ise de sevgilinin güzellik unsurlarından olan saç, ayva tüyü, ben gibi siyah unsurlar renk yönüyle menekşe ile ilişkilendirilmiştir. Saç bunlar içerisinde menekşe ile ilgisi en çok kurulan güzellik unsurudur. Bayram, menekşenin saç ile ilişkilendirilme oranını %64.09 olarak belirlemiştir (2007: 215). Ahmet Paşa *Divan*'ında menekşenin, 25 beyitle en çok saç ile ilişkili olarak kullanılması bu sonuç ile paralellik göstermektedir. *Divan*'da menekşenin istiare yoluyla saç yerine kullanıldığı beyitlerde saça atfedilen siyahlık, dağınıklık, toplanıp bağlanma, büyücülük, sevgilinin yüzünü kapatması, hoş kokması, kıvrımlı oluşu gibi özellikler doğrudan menekşeye aktarılmıştır. Dolayısıyla menekşenin saç yerine gösterilen olduğu durumlarda saç neyin göstergesi ise menekşe de onun göstergesi olmuştur.

Aşağıdaki beyitte leff ü neşr yoluyla sevgilinin boyu gül endamlı bir serviye saçları da o servide açan menekşe çiçeklerine benzetilmiştir:

İşitmedim ol kadd ile bu zülfden özge

Bir serv-i gül-endâm ola ezhâr-ı benefşe k. 25/7, s. 81

Reyhan ve menekşe hem saçın hem de ayva tüylerinin benzetileni olan çiçeklerdir. Ayva tüyleri çıkınca âşıkta "hayranlık" uyandırır (Açıl, 2015: 19-20). Menekşe saçlar, gül bahçesi olan yanağın üstüne ayva tüylerinden gölgesini düşürür:

Benefşe saçların salmış gül-i ter üstüne sâye

Gönül hayrân zâr olmuş bu reyhân-ı semen-sâya g. 291/1, s. 259

Menekşenin yaprakları nispeten geniştir. O yapraklar/saçlar, yanağın kızıl gülleri üzerine gölgelik olur:

Berg-i benefşe sâye-bân olmuş kızıl güllerine

Gül-zâr-ı cennet bülbülü tahsîn eder dillerine g. 268/ 1, s. 248)

Menekşe boyunun kısalığı ve rengi nedeniyle klasik Türk şiirinde aynı zamanda ayva tüylerini de karşılar. Ahmet Paşa, istifham yoluyla yanak aynasından görünenin, saçın gölgesi mi yoksa ayva tüyü mü olduğunu sorar:

Bu hattı mı yâ zülfü ucu sâyesidir kim
Gösterdi ruh-ı âyîne-girdârı benefşe k. 25/16, s. 82

Hüma kuşu ile ilgili mazmuna yer verilen aşağıdaki beyte göre sevgili kıvrımlı saçlarının gölgesini hangi kuru toprağa salsa orada menekşe ve sümbüller biter:

Hâk-i huşk üzre benefşe biter ü sünbül-i ter
Salsa ey serv-i revân sâyesini zülf-i hamın g. 158/3, s. 194

Fatih’e sunduğu kasidesinin nesip bölümünde doğayı tasvir ederken Ahmet Paşa, “Gül sanki sevgilinin yanağından ayrı düşmüş ter damlasıdır. Peki menekşe? (O da) sevgilinin gerdanı üzerine düşen saçın gölgesidir.” diyerek menekşe ile saç ilişkilendirmiştir. Kelime ve ibareleri tevriyeli kullanarak şiirde gittikçe derinleşen anlam katmanlarını oluşturmakta usta şairlerden olan Ahmet Paşa, *arak* (ter/içki) ve *ser-gerdan* (başıboş/dağınık) kelimelerini tevriyeli kullanmıştır:

San ‘arakdır gül cüdâ düşmüş ruhundan dil-berin
Yâ benefşe sâye-i gîsû-yı ser-gerdâdır k. 15/20, s. 56

Sevgilinin saçları tuzak; âşğın gönlü de saçın tellerine düşen avdır. Sevgili, canlar avlamak için gül yaprağına benzetilen yanakları üzerine menekşe saçlarından düğümler kurmuştur:

Cânlar nigerân olmaga nakş etti nigârım
Gül yaprağı üstünde girih-gârı benefşe k. 25/14, s. 81

Menekşe, tazeyken toplanır, deste hâline getirilip bağlanır ve pazarlarda satılır. Menekşe destesi ile saçın bağlanması arasında şairler ilgi kurarlar. Tâcî-zâde Ca’fer Çelebi: “*Kankı zâlimdür diyen benzer benefşe zülfüne / Bir pula olmuşken anun destesi bâzârda*” (Erünsal, 2018: 464) diyerek pazarda ucuza satılan menekşe destelerini sevgilinin saçlarına benzetenleri kınar. Ahmet Paşa, güzelin yüzünde yeşil ayva tüyleri yeni yeni belirdiğinde yani ilk gençlik çağlarında menekşe saçların örülmesi âdetine işaret eder:

Tâze bahâr olalı cemâlin çemenleri
Sünbül saçın benefşeleri deste destedir g. 41/2, s. 138

Şair, başka bir beytinde “bağ” sözcüğünü tevriyeli (ip/bahçe) kullanarak külâhın içine sokulmuş saç bağlarının salınmasını yine menekşe göstergesiyle ifade eder:

Zülfünü külâhında nihân eyleme ey dost
Cân bâğıdır olsa nola izhârı benefşe k. 25/13, s. 81

Renkleri, şekilleri ve kokuları nedeniyle “sümbül, reyhan ve menekşe” çiçeklerinin üçü de saçın benzetilenleri olarak şiirlerde geçer (Açıl, 2015: 18). Ahmet Paşa, bu çiçekleri kişileştirerek bazen aralarında bir münazara yaptırmış bazen kıskançlık oluşturmuş bazen kıyaslamış bazen de onları gül bahçesinin uyumlu dostları kılmıştır. Örneğin:

Perişân gördüğünce sünbülünü

Benefşe vâlih ü gam-gîn olupdur g. 99/2, s. 167

beytinde sümbülün/saçların perişanlığı menekşeyi gamlandırırken;

Sümbül saçına öykünicek dedi benefşe

Ne yüz karasıdır bu ki yüzüm yere düşdi g. 346/7, s. 285

beytinde hüsnütalille saçla öykünen sümbül yüzünden menekşenin yüzünün yere düştüğünü, utandığını belirtmiştir.

Ahmet Paşa, bazı beyitlerde menekşeyi saçla bağlantılı olarak sevgilinin güzellik unsurlarının yerine kullanılan diğer çiçeklerle beraber ele almıştır. Bu tür beyitlerde genellikle söz konusu çiçekler arasında bir rekabet ve üstünlük mücadelesi oluşturmuştur. Bu bağlamda aşağıdaki beyitlerde sırasıyla menekşe büyücüsü o kadar can alır ki nergis-i şehlaya can bırakmaz; saçlar menekşe düğümlerini taze güller üzerine bırakmakla sayısız yarayı kızıl lalelerin ciğerlerine bırakmış olur; reyhan, menekşe zülflere hayran olur; gül yanaklı sevgili menekşe saçlarına su serptiğinde Şamî/gece rengi gül suyu ortaya çıkar; nesrin, zülfe öykünen menekşeye handeyle gücendiğini gösterir; gül, gamdan cübbesini yırtar ve menekşe gibi olan saçlarını yolar:

Benefşen sâhiri bir cân mı kor kim

Alıp ol nergis-i şehlâya vermez g. 121/2, s. 177

Tâ benefşe girihin zülf gül-i terde kodu

Nice dâğı ciğer-i lâle-i ahmerde kodu g. 315/1, s. 270

Vâlih nihâl-i kâmetine serv-i cûy-bâr

Hayrân benefşe zülfüne reyhân dedikleri g. 325/3, s. 275

Saçsa benefşe zülfüne ol gül-izâr âb

Şâmi gül-âb gibi olur müşg-bâr âb k. 36/1, s. 101

Gördü nesrîn kim benefşe öykünürmüş zülfüne

Bezm-i gülşende ana handeyle verdi infi'âl g. 183/2, s. 206

Çekip çâk etti gamdan cübbesin gül

Benefşe saçlarını yoldu derler kt. 1/4, s. 297

Klasik Türk şiirinde saçın yılanı benzetilmesi yaygın bir hayaldir. Şair, "Seyredeceksen sevgilinin güzellik bahçesini seyret; çünkü karıncası çimen, yılanı menekşe olarak görünür." diyerek yılan ile menekşe arasında ilgi kurar:

Seyr eyler isen hüsnü gülistânını seyr et
Kim mûru çemen görünür ü mârı benefşe k. 25/8, s. 81

Yüz Kâbe, saç da Kâbe örtüsüdür. İşveyle saçını yüzüne salan güzel, Kâbe'nin esrarının/örtüsünün menekşe olduğunu gören var mı?" sorusunu sorarak menekşeyi sırlar/örtülerle ilişkilendirir:

Zülfün yüzüne saldı kırışmeyle dedi kim
Kim gördü k'ola Ka'benin estârı benefşe k. 25/15, s. 82

Klasik Türk şiirinde saba; haberleşme, kokuyu yayma, taşıma, dağıtma ilişkisi üzerinden beyitlere konu olur. Saba, güzel kokusundan dolayı sevgilinin saçlarına da düşkündür" (Batiislam, 2005: 98). Saç ve ayva tüylerinin benzetilenleri olan reyhan, sümbül, menekşe gibi çiçekler hoş kokuludur. Saçın bu çiçeklerle ilgisinin kurulduğu beyitlerde şairler kokuyu da açık veya gizli işlemişlerdir. Zamanı gelmiş, açılıp güzelliğini sergileyecek vakte erişmiş çiçekler, saba aracılığıyla açılır. Şair, "*Saçlarına saba rüzgârı dokunsa su gibi yanaklarının üzerine taze menekşeler saçılır, reyhan ve sümbüller dökülür.*" derken baharın gelişini müjdeleyen çiçeklerle ilk gençlik çağına erişmenin belirtileri arasında paralellik kurar:

Erse zülfüne sabâ âb-ı 'izârın yüzüne
Ter benefşe saçılır sünbül ü reyhan dökülür g. 72/3, s. 153

Yere yakınlığı, rüzgârda yere yapışması, boynunun büküklüğü nedeniyle menekşe secde eden insana benzetilir. Şair, menekşenin secdeye varışını, sevgilinin zülûflerinin günahkârı olmasına bağlar. Menekşe, sevgilinin saçlarına öykünmekle hata eder, haddini aşar. Namazda hata yapan kişi sehiv secdesine gider. Menekşe de sevgilinin zülûflerine öykünmekle hata yaptığını anlayınca sehiv secdesine varır:

Sehvin bilüben secdeye varmazdı nigârâ
Zülfeyninin olmasa güneş-gârı benefşe k. 25/4, s. 81

Saç büyücüdür. Bu maharetini sevgilinin yanakları üzerinde sergiler. Sevgilinin yanakları ateştir. Yanaklar üzerinde menekşeler/ayva tüylerinin yeşermesi zülûflerin yaptığı sihirle ancak açıklanabilir:

Sihr eylemese zülfü 'izârında habîbin
Bitirmez idi âteş-i ruhsârı benefşe k. 25/3, s. 81

İslam inancında cennetin tabakaları ve her tabakanın içinde farklı tabakaların bulunduğuna inanılır. Şair, sevgilinin güzellik baharında sekiz cenneti gördüğünü zeminin güllerden, duvarların ise menekşelerden örüldüğünü söylerken sevgilinin yanaklarını ve zülüflerini gül ve menekşe göstergeleriyle tavsif eder.

Bir hüsn bahârında sekiz cenneti gördüm

K'olmuşdu zemîni gül ü dîvârı benefşe k. 25/2, s. 81

Sevgilinin güzellik unsurları yüzde toplanmıştır. Yüz, gül bahçesidir ve bu bahçede rengârenk, farklı farklı çiçekler açar. Sevgilin yüzündeki güzellik unsurlarından yanak kırmızı güldür; göz, nergis çiçeğidir; saç, sümbüldür. Bu gülistandaki menekşe ise *saç, ayva tüyü, ben, dudak* ve *kulağın* benzetilenidir. Dolayısıyla birçok güzellik unsuru menekşe olarak kabul edildiği için gül bahçesi menekşelerle süslü hayal edilmektedir. Şair, menekşeyle dolu bu bahçeden şarabın benzetileni olan dudağı talep etmektedir:

Sâkiyâ sun bezm-i hüsnünden lebin câmin bize

Kim benefşeyle müzeyyendir gülistânın senin g. 163/4, s. 196

Şiirlerde sevgilinin ayva tüyünü ifade eden Arapça “hatt” kelimesi; çizgi, yazı, satır, hudut, güzel yazı, ferman, sıra, saf, parmağın on ikide biri olan ölçü, tüy tüs; Arap alfabesiyle güzel yazı yazma sanatı ve bu şekilde yazılmış yazı, gençlerde yeni beliren sakal ve bıyık anlamlarına gelir (Ahmet Vefik Paşa, 2000: 635; Şemseddin Sâmî, 2009: 583; <http://lugatim.com/s/hat>). Sevgilinin yüzündeki hatlar güzel kokulu ve yeşildir. Ayet, karınca, misk, çimen, bulut, reyhan, menekşe, Hızır olarak tasavvur edilir. Hat kelimesinin bu çok çeşitli tasavvurlarından hareketle şairler şiirlerinde tenasüp, tevriye, kinaye gibi sanatlar aracılığıyla yeni çağrışımlar yakalamışlardır.

Aşağıdaki beyitte yüzündeki siyah hatların hikmeti sevgiliye sorulunca “menekşenin lacivert mürekkeple bağa (yanak gülzarına) yazdığı yazıdır” cevabını verir:

Dedim ey dilber bu hat yüzünde n'eyler dedi kim

Lâciverd ile benefşe bâga tahrîr eylemiş g. 131/2, s. 182

Nakış ve *nigar* kelimeleri resim terimleridir. Her iki kelime “resim” anlamının yanında “kitap sayfalarını süsleme ve bu sayfalardaki figür” anlamlarına da gelir. Nigarın ayrıca “put, sevgili” anlamı vardır. Aşağıdaki beyitte nigâr ile memduh, hat ile de memduhun şiirleri kastedilmiştir. Nigâr, söz ve yazdıklarıyla söz bağını öyle bir süslemiştir ki, menekşe bile gül bahçesini asla o güzellikte süsleyemez:

Söz bâğına bir nakş nigâr etti hatın kim

Zeyn edemez ol lutf ile gülzârı benefşe k. 25/36, s. 83

Sevgilinin cemali o derece güzeldir ki bu güzelliği kimse vasfedemez. Onun cemalinin bağındaki menekşe bile miski utandırır:

Kim vasf ede ol hüsni k'anun bâğ-ı ruhunda

Eyledi hacil nâfe-i tâtârı benefşe k. 25/5, s. 81

Halk arasında güzel yüzlü kişileri nazardan korumak için yüzlerine kara renkte bir nesnenin sürülmesi, yüzünün karartılması âdeti vardır. Güzel yüzlü sevgilinin yanaklarında çıkan hatlar bu karartma görevi görür, onu nazardan korur. Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi'nin, *Çekdi gird-i ruh-ı bostâna benefşe yine nil / Tâ eser eylemeye nergisün ana nazarı* (g. 234=228/2) beytinde hat, böyle bir işlevle kullanılmıştır. Ahmet Paşa'nın aşağıdaki beytinde menekşe, sevgilinin güzelliğini nazardan korumak için yanağını çepeçevre kuşatan pas renginde bir hat çeker. Şair, menekşeyi kişileştirip hüsni-i ta'lil sanatına yer verdiği beytinde, göz değmesine karşı halk arasında güzel yüzlü kişilerin yüzüne kara sürme âdetine atıfta bulunur (Karaman, 2015: 326):

Yâ çekti gülüstan-ı ruhu dâiresinde

Göz degmemek için hat-ı jengâri benefşe k. 25/17, s. 82

Sevgilinin gül bahçesi olan yanağında ayva tüyleri sonradan çıkar. Zamanla tüm yüzde görülür. Hat, bir güzellik unsuru olduğu için bu durum bir olumsuzluk oluşturmaz. Çünkü yüzdeki güllerin yanına menekşeler de eklenmiş olur. Şair, bu durumu “Menekşenin gülle dost olması yaraşır.” şeklinde ifade eder:

Bitirdi nigârın yüzünü gülzâr-ı benefşe

Olsa yaraşır tâze gülün yârı benefşe k. 25/1, s. 81

Yüzdeki güzellik unsurları çeşitli ilgilerle yazı ile bağlantılı olarak şiirlerde işlenir. Sevgilinin yüzü bazen mushaf, bazen gül yaprağı, bazen de yazı tomarı olarak hayal edilir. Dudağın üzerinde çıkan ayva tüyleri abıhayatın yanındaki Hızır ya da dudağın üzerine yazılmış Kevser suresidir. Kur'an ayetleri arasına kırmızı nokta konulduğu için dudak, yüzdeki ayetler arasındaki küçük kırmızı noktadır (Demir, 2015: 67). Yüz sevgilinin güzellik mushafıdır. Menekşe, aşağıdaki beyitlerde yüze yazılan yazının göstergesi olarak kullanılmıştır. Kâtip, sevgilinin saçlarını ve yanaklarını tasvir edeceği zaman *gül* kâtipin tomarı, *menekşeler* tomardaki yazılara dönüşür:

Tahrîr edicek zülf ü ruhu vasfını kâtip

Tûmârı gül olur hat-ı tûmârı benefşe k. 25/9, s. 81

Şair, sevgilinin güzelliğinin letafetini beyan sayfalarına yazacağı zaman menekşeyi gül yapraklarının perdecisi olarak tahayyül eder:

Yazıp letâif-i hüsnün beyân varaklarına

Benefşe berg-i gülün perde-dârı mı diyelim g. 189/4, s. 210

Klasik Türk şiirinde siyah renkli güzellik unsurlarından biri de sevgilinin benidir. Hatta o, sevgilinin güzelliğinin merkez noktasıdır (Koşık, 2020: 115) Rengi nedeniyle ben menekşeye benzetilir. Benin benzetilenleri olan menekşe ile misk güzel kokulu olmalarından ötürü beyitlerde bir arada bulunur. Şair, gül yüzün kenarında hoş bir görünüm arz eden bene menekşenin köle, miskin kul olduğunu söyler:

Gül yüzü kenârında ne hoş-hâl olur ol hâl

Kim bendesi misk oldu perestârı benefşe

k. 25/6, s. 81

1.1.2. Menekşe ve Koku

Klasik Türk şiirinde koku, değişik anlam ve ilgilerle çok kullanılan kavramlardan biridir. Bunda insanın biyolojik/fizyolojik yapısı ve kokunun çevreyi algılamada hızlı bir araç olmasının (Fidan, 2018: 49) yanında kadim kültürün ve dinî söylemin güzel kokuyu özendirici, övücü tavrı (Çiçek, 2018: 148-150) da etkili olmuştur. Klasik Türk şiirinde koku, bilhassa âşığın sevgiliye yaklaşma ve ona olan ilgisini izhar etme aracı olarak kullandığı bir kavramdır. (Turan, 2019: 252) Koku, başta tabiat unsurları olmak üzere çeşitli varlıklar için benzetme unsuru olmasının yanında şifa ve can vermesi, âşığı kendinden geçirmesi, hayatın anlamı olması gibi özelliklere de sahiptir (Turan, 2019: 253). Klasik Türk şiirinde koku, geniş bir anlam çerçevesine sahiptir. Şairler ilk dönemlerden itibaren bu geniş çerçeve içinde kokuyu işlemiş, ona farklı yollarla zenginlikler katmışlardır.

Ahmet Paşa *Divan*'ında menekşe, saçtan sonra en çok kokunun göstergesi olmuştur. Menekşe güzel kokusunun yanı sıra rengi itibarıyla siyah renkli misk ve amberle birlikte anılarak şiirlere konu edilmiştir. (Turan, 2019: 252). Aşağıdaki beyitlerde memduhun gelişini işiten menekşe eline buhurdanlığını ve hokkasını alarak memduhun geçeceği yerlere Tatar miski ve amber kokuları saçır. Şairin bu hayali kurmasında yol kenarlarında, duvar diplerinde yetişen menekşeler ilham kaynağı olmuş olmalıdır:

Geldigin işitmiş eline micmerin alıp

‘Anberle buhûr eyledi yolları benefşe

k. 25/ 22, s. 82

Gül-günun ayagina nisâr etmege çıkmış

Hokkayla tutar nâfe-i Tâtârı benefşe

k. 25/ 23, s. 82

Eskiler bahar geldiğinde destarların kenarlarını çeşitli çiçeklerle süslerlerdi (Şentürk, 2019:127). Ahmet Paşa, eskilerin bu âdetini hüsn-i talille başka bir nedene bağlar. Menekşe, sevgilinin yolunda esen rüzgâra secde ettiği için destarda kendisine yer bulmuştur:

Râhında esen bâda sücûd eylediği için
Pür müşğ ü 'abîr eyledi destârı benefşe k. 25/38, s. 83

Menekşe, sevgilinin gül kokusunu çaldığı için ömür boyu yeryüzü zindanının tutsağı olmuştur. Şair bu hayalle menekşelerin çanak yapraklarının yere yakın oluşunun yanı sıra hırsızlık suçu işleyenlerin zindana atıldıkları bilgisini de vermiş olur:

Gül bûyun ugurlamasa zindân-ı zemînin
Olmazdı zamânlarla giriftârı benefşe k. 25/28, s. 82

Klasik Türk şiirinde insan tabiatı koku ile ilişkilendirilir (Turan, 2019: 252) Menekşe, sabah yelinden memduhun kokusunu aldığı için ağaçlara misk kokusu dağıtır:

Hulkun kokusun aldığı için bâd-ı seherden
Hoş bûy ile müşğîn ede eşcârı benefşe k. 25/30, s. 82

Şair, hayalindeki yasemin kokulu gelinlere menekşenin kul-köle olduğunu söylerken menekşe göstergesiyle yepyeni anlamlar yakalayabildiğine işaret eder:

Var perde-i fikrimde 'arûsân-ı semen-bûy
Kim her birinin oldu perestârı benefşe k. 25/41, s. 83

Rüzgâr nasıl ki gül bahçesini süsleyip donatıyorsa menekşe de baharın kokusunu getiren bir attardır. Aynı şekilde memduhun yaratılışının gülü nasıl ki dünya çimenliğine güzel kokular yayıyorsa menekşe de gül bahçesine güzel kokular yayar:

Nice ki gülistânın ola reng-i rezi bâd
Nice ki bahârın ola 'attârı benefşe k. 25/48, s. 83

Hulkun gülü dünyâ çemenin ede mu'attar
Nice ki mu'attar kıla gülzârı benefşe k. 25/ 52, s. 84

1.1.3. Boynu Bükük Yere Yakın Menekşe

Boyunun kısılgı, boynunun büküklüğü gibi biçimsel özellikleri şairlere menekşeyi köle, hizmetçi, muti, saygıyla eğilen, secde eden olarak hayal

ettirmiştir. Dolayısıyla şiirlerde menekşe, otorite veya sevgili karşısında mutlak bir itaat ve adanmışlığın göstergesine dönüşür. Bu dönüşüm beyitlerde çoğunlukla hüsnütalil sanatıyla gerçekleştirilir. Örneğin aşağıdaki beyitte menekşe Cem Sultan'ın adını işittiğinde gayriihtiyari yüzünü toprağa sürer:

Sultân Cem-i sâni ki anun adın işitse
Fi'l-hâl sürer toprağa ruhsârı benefşe k. 25/19, s. 82

Taş yasdanmak, âcizlik ve çaresizlik, hakirlik bildiren bir tabirdir (Yılmaz, 2013: 346). *Toprak döşenip taş yasdanmak* deyimini de “çaresizlik, düşkünlük, sürünmek, çare arama, sıkıntı çekme, medet umma” anlamlarını içerir (Yıldız, 2018). Boyunun kısalığı ve taşlık yerlerde ve duvar diplerinde yeşermesi nedeniyle menekşe toprak döşenip taş yasdanmak deyimleriyle birlikte beyitlerde anılır. Aşağıdaki beyitte menekşe, memduha bir an evvel ulaşip bel bağlamak arzusuyla taş yasdanıp toprak döşenir:

Bûstan-ı sarâyına yüz urmak hevesinden
Toprak döşenip yastanır ahcârı benefşe k. 25/24, s. 82

Abbasiler döneminde halifeler merasimlerde siyah veya menekşe renginde dizlere kadar uzanan bir hırka giyerlerdi ve zamanla üst düzey bürokratlar da aynı tarz elbiseler giymişlerdir (Yıldız, 1988; Küçükaşçı, 2020: 709). Klasik Türk şiirinde dağlar ulu kişiye benzetilirken eteklerinde yetişen menekşeler de o kişinin eteklerine yapışmış insanlar olarak tasavvur edilir (Öztoprak, 2010: 126). “Menekşenin ağaç diplerine sığındığı gibi felek de senin ulu dallarına sığınsın” şeklinde çevrilebilecek aşağıdaki beyitte menekşenin ağaç diplerinde bittiğine işaret edilirken tebaanın, hükümdara tabi oluşu kastedilmektedir:

Ağsân-ı celâlini penâh eylesin eflâk
Nite ki tuta dâmen-i eşcârı benefşe k. 25/51, s. 84

Açılmış geniş yapraklarıyla uyanık, kapanmayan bir gözünü andıran menekşe memduhun devlet gibi bahtını görerek hizmete bel bağlamış yokluk uykusundan azade bir göze benzetilir:

Devlet gibi bahtını görüp hidmete durdu
Hvâb-ı 'ademin oldu çü bidârı benefşe k. 25/31, s. 82

Memduhun karakteri dünyaya hâkim olsaydı diğer bir ifadeyle memduh saltanatı söz konusu olsaydı menekşe, yoldan çıkanların darağacı olurdu:

Ger terbiyet etseydi cihân bâğını hulkun
Olurdu zemînden çıkanın dârı benefşe k. 25/33, s. 83

Menekşe hareket edebilseydi ya tek ayak üzerinde memduhun huzurunda dururdu ya da atının yanında yürürdü denilerek menekşe-kul ilgisi kurulur:

Durup bir ayağ üzre rikâbında yürürdü
Ger kâdir olaydı k'ide reftârı benefşe k. 25/39, s. 83

1.1.4. Menekşe ve Kulak

Klasik Türk şiirinde menekşenin yaprağı, şekil yönüyle kulağa benzetilir. Bu ilgiden hareketle içinde kulak geçen deyimlere yine menekşeyle bağlantılı olarak beyitlerde yer verilmiştir. (Alagöz, 2017: 392) Şair, gülün güzelliğinden sersemlemiş bülbüle seslenerek, gülün güzellik sırrını ifşa etmekten sakınması uyarısında bulunur. Bunu yaparken yerin kulağı var deyimiyle menekşenin yere yakınlığını da ima eder:

Gûş-i benefşeden sakın ey 'andelîb-i mest
Gül hüsnü râzın açma ki yerin kulağı var k. 33/14, s. 95

Baharın gelişiyle çiçekler kendini gösterir. Menekşe kuşların ötüşüne kulak tutar, nergis bahçeyi temaşa etmek için gözünü açar:

Tuttu kulagın murg-ı hoş-elhâna benefşe
Nergis gözün açtı k'ede gülzârı temâşâ k. 37/20, s. 105

Çiçekler üzerindeki çiy damlalarının incilere benzetilmesi yaygın bir hayaldir. Eğer menekşe memduhun övgüsünü can kulağıyla dinlemeseydi şahlara layık incileri takınamazdı:

Gûş eylemese midhatini cân kulağıyle
Kandan takıncırdı dür-i şeh-vârı benefşe k. 25/40, s. 83

Menekşenin uysallığı simgeleyen göstergesel anlamı üzerinden beyti kurgulayan Ahmet Paşa, memduhu vasfetmede beceriksizliğini anlayan ve özür beyan eden menekşe imajını oluşturur:

Eksikliğini bildi ve miskînlige geldi
Gûşuna yapışdı eder a'zârı benefşe k. 25/45, s. 83

1.1.5. Menekşe ve Hüsnühat

Renk, koku ve incelik bakımından *kalem, hokka ve mürekkep* gibi yazı araçları ile menekşe arasında ilgi kurulmuştur. Yazı ve yazı araçları menekşe veya hat ile ilişkilendirildiğinde siyahlık ve güzel koku (misk, amber) benzetme yönü olarak seçilir. Yazı araçlarından mürekkebin farklı islerden imal edilmesi, içine misk ve amber katılması; miskli mürekkeple yazılanların nazardan

koruduğuna, yazıyı çekici kıldığına inanılması (İnce, 2019: 75) beyitlerde

mürekkebi çeşitli hayallere konu eder. “Benefşe” redifli kasidenin girizgâh bölümünden alınan aşağıdaki beyitte menekşe memduhu vasfeden şiiri yazmadan önce parlak yapraklarıyla, taze miskten mürekkebini hazırlar:

Rengîn düzer evrâkı ki ter müşğ ile yaza
Hulkun sıfatında olan eş’ârı benefşe k. 25/21, s. 82

Klasik şiirde menekşe renginden dolayı sevgilinin siyah renkli güzellik unsurlarıyla ilişkilendirilse de bazen göğün mavisıyla ilişkilendirilmiştir:

Yâ hâk-i derin zerresi erişse semâya
Ederdi bu nüh günbed-i devvârı benefşe k. 25/34, s. 83

1.1.6. Menekşe-Şarap

Hem menekşeden içki yapılması hem de şarapla renk benzerliğinin olması menekşeyi şarabın gösterileni kılmıştır. Tâcî-zâde Ca’fer Çelebi, menekşenin dudak ve hatla da ilişkisini kurarak sakiden menekşe içkisini sunmasını talep eder:

Hatt-ı leb-i cân-perverünün yâdına sâkî
Sun bir dahi nûş eyleyelüm bârî benefşe (Erünsal, 2018: 193)

Ahmet Paşa da gam gidermesi için sakiden narçiçeği rengindeki menekşe şarabını sunması ister:

Bir dem gam-ı devrânı unutturmaga sâkî
Gül mevsimidir sun beri gülnârî benefşe k. 25/10, s. 81

Aşağıdaki beyitlerde de şarabın gösterileni olan menekşe şairin yeryüzündeki tesellisi ve meyhaneden ayrılmayan bir müdavimdir:

Nilüfer-i hazrâ çün içer kanımız âhir
Gabrâ-yi çemende içelim bârî benefşe k. 25/11, s. 81

Evvel çü lebin yâdına meyhâneye düşmüş
Âhir komadı hâne-i hammârı benefşe k.25/12, s.81

1.1.7. Ter-dâmen menekşe

Menekşe “abid, mürid, abdal, âşık” gibi tiplerin göstergesi olduğu gibi, “divane, hırsız, sarhoş” gibi olumsuz tiplerin de göstergesi olmuştur. Ahmet Paşa’nın bir beytinde ise menekşe, hafif meşrep gösterilmiştir. Menekşenin koparılıp deste hâline getirilmesi, destelerinin pazara getirilip satılması, elden ele geçmesi şaire böyle nitelendirmenin ilhamını vermiş olmalıdır:

‘Adlinde tutup kimse mi bağlayı bilirdi
Ter-dâmen olup gezmesi bâzârı benefşe k. 25/27, s. 82

1.1.8. Baharın habercisi menekşe

Menekşe baharda ilk çıkan çiçeklerdendir. Normalde boyu kısadır ama erken çıktığı için baharın başında diğer bitkilerden daha uzun görünür. Şair, menekşenin her yıl altın işlemeli zafer bayrağını kaldırarak çimenlik askerlerine hareket komutu verdiği hayalini kurar. “Çimen” ve “asker” kelimeleri aynı zamanda ayva tüyünün benzetilenleridir. Şair burada menekşenin bu varlıklarla olan ilgisini de ima eder:

Çekmege çemen leşkerini kaldıra her yıl
Şol sancak-ı pîrûze-i zer-kârı benefşe k. 25/49, s. 84

1.1.9. Menekşe-Hançer

Ahmet Paşa aşağıdaki beytinde memduhun, düşman kanına bulanana hançerini narçiçeği renginde elbise giymiş menekşeye benzetir:

Gark oldu ‘adû kanına o hançer-i sîrâb
Gûyâ ki giyer câme-i gül-nârî benefşe k. 25/32, s. 83

SONUÇ

Menekşe klasik Türk şiirinde hayallere en çok konu olan çiçeklerden biridir. 15 ve 16. yüzyıl divanlarında daha çok kullanılmakla birlikte son dönem şiirlerinde kullanımı azalmıştır. Rengi, kokusu veya şekli münasebetiyle elliden fazla varlığın benzetilenidir. Rengi münasebetiyle özellikle saç, ayva tüyü, ben gibi sevgilinin siyah renkli güzellik unsurlarıyla ilişkilendirilmiştir. Mor renkli olmasına rağmen menekşe, klasik Türk şiirinde *siyah* kabul edilmiştir. Renginden sonra en çok *kokusu* yönüyle münasebet kurularak güzellik unsurlarının benzetileni yapılmıştır. Boyunun kısalığı, boynu büküklüğü gibi biçimsel özellikleriyle de çeşitli hayallere konu olmuştur.

Göstergeler, klasik Türk şiirinde tek başlarına anlatılmak istenen karşılamaz. Beyit içerisinde diğer göstergelerle kurdukları ilişki üzerinden yeni çağrışımlar alanları kazanır ve gösterilen evrenleri genişler. Bu ilişkilerde beyitlerde teşbih, tenasüp, tevriye, telmih gibi söz sanatları aracılığıyla gerçekleştirilir. *Divan*’ında menekşeye en çok yer veren şairlerden biri olan Ahmet Paşa, toplam 74 beyitte menekşe göstergesini kullanmıştır. Bu beyitlerden 52’si Cem Sultan için yazdığı “benefşe” redifli kasidededir. Menekşe göstergesi *Divan*’ın

genelinde gerçek anlamda nerdeyse hiç kullanılmamıştır. Diğer bir ifadeyle menekşe hiçbir beyitte kendisinin göstereni olmamıştır. Bu da menekşenin, doğadaki bir betimleme unsuru olmaktan ziyade sembolik değeri yüksek çiçek olduğunu gösterir. Yirmiden fazla kavram ve mefhumun göstereni olarak menekşeyi güçlü anlam ilgileriyle kullanan Ahmet Paşa, kimi beyitlerde memduhu kimi beyitlerde ise kendisini menekşeyle özdeşleştirmiştir. Bu özdeşleştirmeleri yaparken menekşeye ait renk, koku, biçimsel özellikler yanında mütevazı duruş, mahzunluk gibi çağrışım alanlarından yararlanmıştır.

Klasik Türk şiirinde birçok kavram ve mefhumun göstereni olan menekşe Ahmet Paşa *Divan*'ında: saç, koku, kulak, dudak, ayva tüyü, kılıç, köle, hizmetçi, secde eden, günahkâr, yazı, kalem, mavi renk, mürekkep, ben, şarap, ter-dâmen, asker, matem, bayrak ile ilişkilendirilerek kullanılmıştır. Bu varlık, kavram ve mefhumlar doğrudan veya dolaylı olarak menekşe ile irtibatlandırılmıştır. Bunlar içerisinde menekşe-saç ilgisi Ahmet Paşa *Divan*'ında en sık kullanılan ilgi olmuştur. Bu durum, menekşenin divanlardaki kullanımını üzerine yapılan araştırma sonuçlarıyla paralellik arz etmektedir.

Necâti, Ahmet Paşa ve Tâci-zâde Ca'fer Çelebi'nin kaleme almış oldukları "benefşe" redifli kasideler, menekşenin klasik Türk şiirinin ilk dönemlerinde yaygın bir metafor olarak edebi metinlerde yer aldığını göstermektedir. Bunda toplum hafızasında tazeliğini koruyan Kybele efsanesinin etkisinin olması muhtemeldir. Farklı anlam ilgileriyle kullandığı menekşe göstergesi aracılığıyla Ahmet Paşa, şiirini ince hayallerle süslemiş, şiirine derinlik kazandırmıştır. Ahmet Paşa ile diğer şairler arasında "menekşe" göstergesi üzerine yapılacak karşılaştırmalı çalışmalar kavramın anlam çerçevesini çizmede daha belirleyici olacaktır.

KAYNAKÇA

AHMET VEFİK PAŞA (2000). *Lehçe-i Osmanî*, (Haz: Recep Toparlı), Ankara: TDK Yay.

AÇIL, Berat (2015). Klasik Türk Şiirinde Estetik Bir Unsur Olarak Çiçekler, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (5), ss. 1-28.

ALAGÖZ, Kadriye Hocaoğlu (2017). "Osmanlı Edebî Metinlerine Kulak Vermek: Kulak Etrafında Oluşan Benzetme ve Söyleyişler", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 62, ss. 390-399.

AVCI, Casim (1998). "Hilâfet", TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 17, ss. 539-546.

- AYDEMİR, Yaşar (2012). "Divan Şiirinde Kulak Çekmeye Dair", *Turkish Studies*, Cilt: 7, Sayı: 1, ss. 3-17.
- BARTHES, Roland (1979). *Göstergebilim İlkeleri*, (Çev. Berke Vardar, Mehmet Rifat), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- BAYRAM, Yavuz (2001). *Çiçekler ve Diğer Bitkilerin Divan Şiirine Yansımaları İle Anlam Çerçevesi*, Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- BAYRAM, Yavuz (2007). "Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler", *Turkish Studies*, Cilt: 2, Sayı: 4, ss. 209-219.
- BELLİ, Handan; MUM, Cafer (2021). "Klasik Türk Şiirinde Terkiplerdeki Somutlaştırma ve Duygu Aktarımı", *Bilig*, Sayı: 97, ss. 79-108.
- ÇELEBİOĞLU, Ayşe (2016). "Klasik Türk Şiirinde Menekşe", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 37, ss. 161-182.
- ÇİÇEK, Hacı (2018). "Celâluddîn es-Suyûtî'nin el-Makâmatu'l-Miskiyye ve el-Makâmatu'l-Verdiyye'de Konuştuğu Güzel Kokular ve Çiçekler", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 40, ss. 147-172.
- DEMİR, Recep (2015). "Divan Şiirinde Kırmızı Renk", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 25, Sayı: 1, ss. 57-91.
- ERSOYLU, İ. Halil (2013). *Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- ERÜNSAL, İsmail (2018). *Tâcizâde Ca'fer Çelebi Dîvânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59332,taci-zade-cafer-celebi-divanipdf.pdf?0>, [E.T.: 04.02.2022].
- FİDAN, Reyhan Ünver (2018). "Koku Duyusunun Diğer Duyulardan Farkı ve Farklılığın Evrimsel Perspektifle Değerlendirilmesi", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 35, ss. 743-756.
- GUİRAUD, Pierre (1994). *Göstergebilim*, (Çev: Mehmet Yalçın), Ankara: İmge Kitabevi.
- GÜFTÂ, Hüseyin (2010). "Divan Şiirinde Vakt-i Seher", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 15, ss. 93-137.
- İNCE, Sevda (2019). *XVI. Yüzyıl Dîvân Şiirinde Yazı Malzemeleri ve Yazının Mekânları*, Yüksek Lisans Tezi, Artuklu Üniveristesi, Mardin.
- KARAMAN, Gülay (2015). *Klasik Türk Edebiyatında Sihir*, Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.

- KAYA, Bayram Ali (2015). “Klasik Türk Şiirinde Şifalı Bitkiler Üzerine Bir Deneme”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Sayı:15, ss. 263-314.
- KEMİKLİ, Bilal (2007). “Divan Şiirinde Hastalık ve Tedavi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 1, ss. 19-36.
- KOŞİK, Halil Sercan (2020). “Divan Şiirinde Sevgilinin Güzellik Unsuru Olarak Püskürme Ben”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 12, ss. 113-129.
- KUT, Günay (1993). “Cem Sultan”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 7, ss. 284-286.
- KÜÇÜK, Sabahattin (t.y.). *Bâkî Dîvânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10596,bakidivanisabahattinkucukpdf.pdf?0> [E.T.: 26.02.2022]
- KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri (2020). “Kaftan” TDV İslâm Ansiklopedisi, C. Ek 1, ss. 707-709.
- ÖZTOPRAK, Nihat (2010). “Divan Şiirinde Giyim Kuşam Üzerine Bir Deneme”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 4, ss. 103-154.
- ŞAKİROĞLU, Mahmut H. (1993). “Cem Sultan”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C.7, ss. 283-284.
- ŞEMSETTİN SAMİ (1992). *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yay.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla (2019). *Osmanlı Şiir Kılavuzu*, C. III, İstanbul: OSEDAM, DBY Yay.
- TANKER, Nevin (2006). *Farmasötik Botanik Uygulama*, Ankara: Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yay.
- TANYILDIZ, Ahmet (2009). “Sevgilide Güzellik Unsuru Olarak Saç”, *Turkish Studies*, Cilt: 4, Sayı: 2, ss. 943-960.
- TARLAN, Ali Nihat (1992). *Necatî Beg Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- TARLAN, Ali Nihat (1992). *Ahmet Paşa Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TURAN, Muhittin (2019). “XIV ve XV. Yüzyıl Divanlarında “Koku” Kavramı Etrafında Oluşan Benzetme ve Hayal Dünyalarına Bir Bakış”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:45, 251-272.
- YILDIRIM, Ali (2002). “Nedim’in Şiirlerinde Somutlaştırma”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 12 Sayı: 2, ss. 211-218.

YILDIZ, Ayşe (2017). “Klasik Türk Şiirinde Menekşe İle İlgili Benzetmelerin Kökeni Üzerine”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 19, ss. 433-450.

YILDIZ, Ayşe (2018). “Osmanlı Şiirindeki “Taş Yasdanmak” Deyiminden Hz. Yakup’un Beytel’ine”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, Cilt: 4, ss. 244-263.

YILDIZ, Hakkı Dursun (1988). “*Abbasiler*”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 1, ss. 31-48.

YILMAZ, Ozan (2013). Gelenekten Deyişe Klasik Türk ve Fars Edebiyatlarının Ortak İfade Biçimlerinden “Başa Toprak Saçmak”, *Türk Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 336-350.

<http://lugatim.com/s/hat> [E.T.: 15.01.2022]